

Գ. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԵՎ ԱԼԻ ՇԱԲԱՆՈՎ

ՄԻ ՔԱՆԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԲԺՇԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

Միջին դարերի սկիզբը զուգահեռաբար է հին հունական բժշկականության անկման վերջին շրջանին: Բյուզանդիան՝ ժառանգելով հունա-հռոմեական կուլտուրան և մասնավորապես բժշկականությունը, չունի հին Հունաստանի ստեղծագործական ուժն ու թափը՝ հունական կլասիկ բժշկականության նախկին փայլը վերականգնելու համար: Այնուամենայնիվ վաղ միջնադարում Բյուզանդիան տվել է բժշկականության ասպարեզում մի քանի աշխատավոր դեմքեր, ինչպես օրինակ՝ Օրբբադին, Աեցիուսը, Ալեքսանդր Տրալլեյացին և Պավլոս Էգրինացին, որոնք դեռ պահպանել և շարունակել են հին հունական բժշկականության արագիցիաները:

Միջին դարերում բժշկական գիտությունների ուսումնասիրման բնագավառում Արևմուտքը աստիճանաբար իր առաջավոր դերը զիջում է Արևելքին, որտեղ հետզհետե աճում է հետաքրքրականությունը դեպի հունական գիտությունները և հատկապես դեպի հունական բժշկականությունը:

Պարսկաստանում, Ասորիքում և Հայաստանում, ուր ներս էր թափանցել հելլենական կուլտուրան և իր խոր արմատները ձգել դեռևս Սելևկյանների տիրապետության ժամանակ, 4-րդ դարում բացվում են հունական ձևի հիվանդանոցներ և բժշկական հիմնարկություններ:

Հայաստանում, ինչպես հայտնի է, այդ հիվանդանոցները բացվել են 354 թվին (այլ տվյալներով՝ 365 թ.) Աշտիշատում տեղի ունեցած եկեղեցական ժողովի որոշմամբ: Կեսարիայում

Բարսեղ Կեսարացին 370—379 թվերի մեջ կառուցել էր իր աշխարհահռչակ հիվանդանոցային քաղաքը՝ Basileas¹:

Ասորիքում, հիվանդանոցների հետ միաժամանակ, վանքերին կից բացվում են նաև բժշկական դպրոցներ: Սրանց մեջ առանձնապես հայտնի է դառնում Եգեսիայի դպրոցը, որը հետագայում կոչվում է «Պարսկական Ակադեմիա»²: Պարսկաստանում գիտությունների և մասնավորապես բժշկականության կենտրոն է հանդիսանում Գոնդիշապուր քաղաքը: Այստեղ են հավաքվում հույն, ասորի և հրեա գիտնականները, ինչպես նաև Բյուզանդիայից և Եգեսիայից աքսորված նեստորական կրոնավորները, որոնք առանձնապես մեծ դեր են խաղացել Արևելքում հունական գիտությունները տարածելու գործում:

Գոնդիշապուրի հայտնի հիվանդանոցը, որը միաժամանակ և բժշկական դպրոց է հանդիսացել, իր շուրջն է համախմբել Արևելքի բոլոր ականավոր բժիշկներին, որոնց մեծ մասը քրիստոնյա վանականներ էին: Սրանք թարգմանում են հույն բժիշկների և փիլիսոփաների աշխատությունները, ասորերեն լեզվով, որն այդ ժամանակ Արևելքում ճանաչված էր իբրև գիտության և դրականության լեզու: Հայկական տառերի գյուտից հետո նույն թարգմանական աշխատանքները լայն չափով ծավալվում են նաև Հայաստանում:

Արաբները 7-րդ դարի երկրորդ կեսին, պատմական ասպարեզ ելնելով՝ նվաճում են Առաջավոր Ասիայի երկրները, Հյուսիսային Աֆրիկան ու Իսպանիան: Այդ երկրներում հունական գիտությունները և մասնավորապես բժշկականությունն ունեին արդեն կազմակերպված կենտրոններ: Արաբները կարճ ժամանակամիջոցում յուրացնում են հաղթված ժողովուրդների թե՛ տեղական կուլտուրան և թե՛ տեղերում խոր արմատներ ձգած հունական գիտությունն ու տեխնիկան և ստեղծում են իրենց սեփական գիտությունները, մասնավորապես բժշկականությունը: Հատկապես վերջինը՝ 10-րդ դարում հասնելով բարձր զարգացման՝ ուժեղ չափով ազդում է արևմտյան բոլոր կուլտուրական ժողովուրդների բժշկականության զարգացման վրա:

Արաբական գիտությունների ծագման և տարածման մասին Լուսինիչը իր «От Гераклита до Дарвина» աշխատության առաջին հատորի մեջ գրում է.—

¹ Мейер-Штейнег и Зудгоф—История Медицины, 1925 г., стр. 149.

² С. Ковнер—История средневековой медицины, 1893 г., стр. 192.

«Եթե նեստորականները, մասնավորապես ասորիները և հույն գիտնականները (ինչպես և որոշ չափով հայեր), օժանդակել են արարներին անտիկ աշխարհի ստեղծագործությունների հետ ծանոթանալու գործում, ապա պետք է ասել, որ հրեաները տարածել են արարների գիտությունները ուրիշ երկրներում»:

Եթե, իրոք, հայերը, ինչպես Լուսկիչն է շեշտում, այս կամ այն չափով նպաստել են արաբական գիտությունների ծագմանը, ապա մեր առաջ խնդիր է դրվում պարզելու, թե ինչ չափով են հայ բժիշկները մասնակցել արաբական բժշկականության ծագման ու զարգացման գործին:

Ինքը Լուսկիչը չի նշում այն աղբյուրները, որոնց վրա հիմնվելով՝ նա հանգել է այդ եզրակացությանը: Այդ մասին ոչինչ չեն ասում նաև հայ պատմագիրները: Հինգերորդ դարի հայ հեղինակների (Եղիշի, Եղիշեի, Դավիթ Անհաղթի և մյուսների) աշխատությունների ուսումնասիրությունից երևում է, որ հայերն այդ ժամանակ արդեն լայն չափով յուրացրած են եղել հունական գիտություններն ու բժշկական գիտելիքները: Նրանց սովորները վիճարկում են այն մասին, որ Հայաստանում այդ ժամանակաշրջանում գոյություն է ունեցել հիվանդանոցների և այլ բուժ. հիմնարկների մի ամբողջ ցանց: Սակայն, նույն այդ շրջանի հայ բժիշկների և նրանց գործունեության մասին միջնադարյան հայ գրականության մեջ տեղեկություններ համարյա չեն մնացել: Ասորական աղբյուրները հիշում են միայն Գաբրիել անունով մի բժշկի մասին, որը 7-րդ դարում Պարսից թագավոր Պոսրովի արքունական բժիշկն է եղել (Լ. Հովհաննիսյան): Բժշկի Գաբրիելի բժշկական գործունեության մասին ասորական աղբյուրներն առանձնապես ոչինչ չեն ասում: Նրանք հիշում են Գաբրիելին գլխավորապես նրա համար, որ սա, իրեն լուսավորչական, ուժեղ կրոնական պայքար է մղել նեստորականների դեմ:

Հայ բժիշկների և նրանց գործունեության մասին, սակայն, քաղականաչափ հետաքրքրական ու կարևոր տեղեկություններ են բովանդակում օտարերկրյա գրական աղբյուրները:

10-րդ դարի հայտնի արաբ ճանապարհորդ և աշխարհագրագետ Իբն Հուլլանը իր «Գիրք ճանապարհների և թագավորությունների մասին» աշխատության մեջ այսպես է բնութագրում այն հայ բժիշկներին, որոնց նա հանդիպել էր Հայաստանում իր ճանապարհորդության ժամանակ. «Նրանք ունեն փորձված բժիշկներ, որոնք հարուստ և փայլուն են իրենց բժշկական գիտելիք»:

ներով¹։ Վաղ միջնադարյան շրջանի հայ բժիշկների և նրանց գործունեության մասին ավելի պարզ ու որոշակի տեղեկություններ է տալիս մի այլ աղբյուր։

Վերջերս Հայկական ՍՍՌ-ի Գիտությունների Ակադեմիայի Բժշկության, և Բիոլոգիայի պատմության սեկտորի ձեռնարկած Մատենադարանի պարսկական բժշկական ձեռագրերի, ուսումնասիրությունները տվին այդ մասին մի շարք կարևոր տվյալներ։

Մատենադարանի պարսկական ձեռագրերի ըստի աշխատակից Ալի Շաբանովը, որին սեկտորը հանձնարարել էր որոշ նյութեր թարգմանել պարսկական բժշկական ձեռագրերից, պարզեց է, որ երկու ձեռագրերի մեջ հիշվում են ինչ որ հայ բժիշկների անուններ։ Այդ տեղեկությունները Շաբանովը հայտարարել էր № 19 և № 464 բժշկական ձեռագրերի մեջ։

№ 19 ձեռագիրը արագգրված է 1669 թ. (Երբ է գրված ընագիրը, հայտնի չէ)։ Ղազվինում։ Գրքի հեղինակն է Միրզա Մուհամեդ Թանգաբին։ № 464 ձեռագիրը նույնպես բժշկական է, գրված 1739 թ. Նախիջևանում։ Սրա հեղինակն է Ախուր Մուլլա Մոյսուն ֆեխնամազ Նախիջևանին։

Հավանորեն այս վերջին հեղինակը օգտվել է Թանգաբինի աշխատությունից, որը ավելի հին է, կամ թե երկու հեղինակներն էլ իրենց ձեռքի տակ են ունեցել մի ավելի հին աշխատություն, որովհետև մեզ հետաքրքրող տեղեկությունները համարյա բառացի կրկնվում են երկու ձեռագրերի մեջ։ Միաժամանակ պետք է շեշտենք, որ այս երկու ձեռագրերի ընդհանուր բովանդակությունը տարբերվում են իրարից։

Ահա ինչ է գրում № 19 ձեռագրի հեղինակ Թանգաբին իր աշխատության մեջ.

«Հարուն-առ-Ռաշիդի ժամանակ մի դեղատոմս է եղել՝ բերանը անուշ անելու և ըերանի լորձը կտրելու համար ... Բախշուռ հայ շեխը (այսինքն՝ գիտնականը—Գ. Հ.) իր կողմից ավելացնում է հետևյալը ... բայց իր որդի Ջաբրաիլը ավելացնում է ակրկարա ...» և այլն (ձեռ. № 19, էջ 380)։

Բախշուռն, կամ ինչպես նա հայտնի է բժշկականության պատմության մեջ՝ Բախտիշուռն և նրա որդի Ջաբրաիլը կամ Գաբ-

¹ Сборник материалов для описания племен и местностей Кавказа. Ибн Хаукал. Книга путей и царств. Н. А. Караулов, 1906 г., стр. 100.

քիեւը իսկուպես ապրել են Հարուն-առ Ռաշիդի ժամանակ և նրա արքունական բժիշկներն են եղել, այնպես որ հեղինակի տված այդ պատմական տեղեկութունը միանգամայն ճիշտ է և համապատասխանում է իրական պատմութեան:

Սոսեկով կոկորդի հիվանդութեանները դեմ գործադրվող մի ինչ որ դեղանյութի մասին՝ Թանգարին ասում է. «Այս դոստը Բախշուրի հայրը Ջորջիսն է արել ...» (ձեռ. № 19, էջ 378):

7-րդ էջի մեջ Թանգարին գրում է, որ Ջորջիսը բժիշկ Իոհաննայի որդին է եղել:

Վերջապես նույն հեղինակը 177-րդ էջում գրում է հետեւյալը՝

«Սրապիոնի մասին շեյխ Ռայիսը (այսինքն՝ Իբն Սինանը — Գ. Հ.) ասում է, որ այս շեյխը հայ է...»: Թե որ Սրապիոնի մասին է Իբն Սինան ասել, որ այս դիտնականը հայ է եղել, պարզում են Թանգարիի գրքի հետևյալ տողերը. «Աբուլոսի մասին մի քանիսը ասում են, որ սա մախալի մի տանկն է, ուրիշները ասում են, որ դրամի տանկն է, բայց Սրապիոնի որդի Իոհաննան ասում է, որ արուսը կրեք կրատն է...» (ձեռ. № 19, էջ 306):

Նույն տեղեկութունները կրկնում է նաև Ախունդ Մուլա Մոյսուներ իր գրքի (ձեռ. 464) 27, 28, 30 և 255 էջերում: Վերոհիշյալ բժիշկները, որոնց անունները հիշում են Միրզա Մուհամեդ Թանգարին և Ախունդ Մուլա Մոյսուներ, արաբական բժշկական հաստիքի ծագման շրջանում գործող բժիշկների շարքերում քաղաքականապես պատվավոր տեղ են գրավել: Սրանց տոհմերը զարբերի ընթացքում մի շարք բժիշկներ են տվել, որոնք մեծ գեր են խաղացել արաբական բժշկականութեան ծագման և զարգացման պատմության մեջ:

Կովների (Ковнер) տվյալների համաձայն, արաբները 8-րդ դարի վերջերին ունեին միայն մի թարգմանական բժշկական աշխատութուն և երեք ալքիմիական գիրք, իսկ մի դար հետո նրանք համարյա ամբողջովին յուրացրել էին հունական բոլոր գիտութունները: Դիտական այս մեծ հեղաշրջմանը մեծագույն չափով նպաստել էր Բախաշխան բժշկական տոհմը: Կովները՝ հիմնելով Leclerc-ի տվյալների վրա գրում է, որ այս տոհմը, սկսած 754 թվից մինչև 1006 թվիվը, այսինքն՝ մոտ 250 տարվա ընթացքում տվել է մի շարք ականավոր բժիշկներ: Այս տոհմի առաջին բժիշկը, ըստ Leclerc-ի եղել է Ջորջիսը, կամ Գեորգը, որին խալիֆ Ալ-Մանսուրը հրավիրել էր իր մոտ և հանձնարարել՝ կատարելու մի

շարք թարգմանություններ՝ նույն Կովների ասելով՝ Գեորգիի
 ներկայութիւնը Բաղդադում գիտական կատարյալ հեղաշրջում
 է առաջ բերում ամբողջ Արևելքում: Գեորգին և նրա տոհմակից
 բժիշկները երկար տարիների ընթացքում թարգմանել են ավել
 կամ անձամբ թարգմանել հունարենից ու ասորերենից մեծ քա-
 նակությամբ բժշկական գրքեր և այլ գրականութիւն: Հարուն-
 առ-Ռաշիդի և էլ Մամունի առատաձեռնութեան շնորհիվ թարգ-
 մանական աշխատանքները շարունակվել են և սրանց իշխանու-
 թեան օրոք: Հարուն-առ-Ռաշիդն իր մոտ իբրև արքունական
 բժիշկներ պահելիս է եղել Բախշոուն և նրա որդի Գաբրիելին:
 Առանձնապես բեղմնավոր է լինում Գաբրիելի գործունեութիւնը:
 Բացի բաղձաթիվ թարգմանական աշխատանքներից, որ կատար-
 վել են նրա պատվերով և մասնակցութեամբ, նա գրել է մի շարք
 ինքնուրույն աշխատութիւններ, որոնցից այժմ հայտնի է վեցը:
 Այս տոհմի բժիշկների գործունեութիւնը չի սահմանափակվել
 միայն գիտական աշխատանքով: Դրանցից մի քանիսը՝ ղեկավա-
 րելով Դոնդիշապուրի հիվանդանոցը, պատրաստել և դաստիարա-
 կել են մի քանի սերունդ երիտասարդ բժիշկներ: Միրզա Մուհա-
 մեդ Թանգարին և Ախունդ Մուլա Մոյսունը հիշում են բժիշկ-
 ների այս տոհմից միայն չորս անուն՝ Իոհաննան Ջորջիսը, այ-
 սինքն՝ Գեորգին, Բախշոուն և Ջաբրայիլը, կամ Գաբրիելը: Մի
 այլ պարսկական ձեռագրի (ոչ բժշկական) մեջ հիշվում է նաև
 Գաբրիելի որդի, երկրորդ Բախշոուն: Կովները և Leclerc-ը հի-
 շում են Բախտիշուայի տոհմից ութ բժշկի անուններ, որոնք
 են՝ Գեորգի, ապա երկրորդ Գեորգի, Բախշոու, Գաբրիել, երկ-
 րորդ Բախշոու, Սաբուր, Սահել և վերջապես Աբու Սահլ: Այս
 վերջինը, ինչպես հայտնի է, եղել է Իբն Սինայի ուսուցիչը
 (Ковнер):

Թանգարիի տվյալների համաձայն՝ Գեորգիի հայրը բժիշկ
 Իոհաննան է եղել: Սրա մասին Leclerc-ը, որը հատկապես ու-
 սումնասիրել է Բախտիշուայի ընտանիքի պատմութիւնը, ըստ
 երևույթին, ոչինչ չգիտե: Սա մի կարևոր հանգամանք է, որը
 ցույց է տալիս, թե Leclerc-ը և Կովները Բախտիշուայի ընտա-
 նիքի մասին լրիվ և սպառիչ տեղեկութիւններ չեն ունեցել:

Ինչ վերաբերում է Սրապիոնին և նրա որդի Իոհաննային,
 պետք է ասել, որ սրանք նույնպես արաբական բժշկականութեան
 ժառանգ շրջանի ականավոր գիտական գործիչներից են եղել:

Ըստ Մայեր-Շտայնզելի և Զուդհոֆի, սրանք ապրել ու գործել են IX դարում:

Բժշկագիտության պատմության մեջ սրանց մասին տեղեկություններն այնքան էլ պարզ չեն և անգամ հակասում են իրար: Կոմենը՝ հիմնվելով Leclerc-ի տվյալների վրա՝ պնդում է, որ Սրապիոնի՝ որդի Իոհաննան պատմության մեջ հայտնի Հովհաննես Դամասկացին (Johannes Domascenus) է: Մայեր-Շտայնզել և Զուդհոֆել գրում են, որ Johannes Damascenus-ը Իոհաննա իբն-Մազափաին, կամ Մեսսուեն է: Բժշկագիտության պատմաբանների այս տարակարծությունները ցույց են տալիս, որ Սրապիոնի և նրա որդու մասին եղած տեղեկությունները չափազանց անորոշ են: Հայտնի է, որ Սրապիոնն իր աշխատությունները գրել է ասորերեն: Կասկած է առաջանում, թե ինչու արաբական բժշկագիտության մի ներկայացուցիչ 9-րդ դարում պետք է գրեր իր գիտական աշխատություններն ասորերեն և ոչ թե արաբերեն: Այս հանգամանքը ստիպում է մեզ ենթադրել, որ Սրապիոնը ապրել է ոչ թե 9-րդ, այլ 8-րդ դարում: Քանի որ Թանգաբին պնդում է, որ Սրապիոնը նույնպես հայ է եղել, հավանական է, որ նրա որդի Իոհաննան՝ Գեորգի Բախտիշուայի հայր՝ բժիշկ Իոհաննան է եղել:

Թանգաբիի այս վկայությունները ստուգելու և լրացուցիչ տեղեկություններ ստանալու համար՝ մենք գիմեցինք Մատենադարանի պարսկական այլ ձեռագրերի օգնության:

Մատենադարանի № 302 ձեռագրի մեջ, որը կրում է «Ջամ էլ Հեքայաթ» (այսինքն՝ «Պատմությունների ժողովածու») վերնագիրը և 1379 թ. գրչություն է, հեղինակը գրում է հետևյալը.

«Հարուն-առ-Ռաշիդը իր տանը Թարսա Բախշու բժշկի հետ, զրույցի փամանակ ներս է մտնում վեղիր Բարմաքին»... (ձեռագիր 302, էջ 74): Ըստ պարսկա-հայկական բառարանի «Թարսա» խոսքը երկու նշանակություն ունի՝ «քրիստոնյա» և «կրակապաշտ», իսկ ըստ Ալի Շաբանովի նաև երրորդ՝ «հայ»: Պարսիկները «Թարսա» են կոչել հատկապես հայերին: «Թարսա» բառի այս երրորդ իմաստը ճշտվում է նաև հետևյալ վկայությամբ.—

Նույն աշխատության հեղինակը մի ուրիշ տեղ գրում է հետևյալը. «Երբ Բարեկը խալիֆների հետ կռիվ սկսեց, չկարողացավ գիմադրել, դուրս եկավ բերդից իր ընտանիքի հետ միասին և եկավ Արմենիա: Նասրանի Սուլի մարդիկ ճանաչեցին

նրան, բռնեցին և հանձնեցին խալիֆի մարդուն, որը 10000 դրամ տվեց այդ թարսային և 2000 դրամ տվեց այն թարսային, որ տարավ և հանձնեց նրան Բաղդադ» (ձեռ. 302, էջ 78)։

«Նասրանի» բառը պարսկերեն նշանակում է «նազովրեցի», այսինքն՝ «քրիստոնյա»։ Սակայն, ինչպես վերևում ասվեց, «Թարսա» բառը նույնպես «քրիստոնյա» է նշանակում։ Ներկա դեպքում մի նախադասության մեջ հեղինակը հաղիվ թե ցանկանար «քրիստոնյա» բառի իմաստը երկու խոսքով արտահայտել։ Այս դեպքում հեղինակը «Նասրանի» բառը գործ է ածել ընդհանրապես «քրիստոնյա» իմաստով, իսկ «Թարսա» բառը՝ կոնկրետ, հատկապես «հայ» նշանակությամբ։

Որ հեղինակը իսկապես «Թարսա» ասելով ցանկացել է «հայ» ասել, երևում է հեղինակի սեփական բացատրությունից, որ նա տալիս է «Թարսա» բառին։ Ոոսելով ժողովուրդների ծագման և հայերի Հայաստան գալու մասին, նա փորձում է բացատրել, թե ինչու հայերին «Թարսա» են ասել։ Նա գրում է.

«Թարսա» ասել են նրա համար, որ սրանք համաձայն իրենց հին սովորության՝ աչրում էին իրենց մեռելներին... Սրանց մեջ մի մարդ կար Չորջիս անունով, որ քարոզում էր նրանց մեջլիսներում, թե այդ բանը չանեն...» (ձեռ. 302, գլ. 10, հատ. 4)։ Հայերը, ինչպես և պարսիկները, կրակապաշտ լինելով՝ չէին կարող մեռելներն այրելու սովորություն ունենալ։ Բացի դրանից՝ հայտնի է, որ պարսիկները թե՛ իրենց և թե՛ հայերին, երբ այս երկու ազգերը դեռ կրակապաշտ էին, «Թարսա» էին անվանում։ Սակայն մահմեդականություն ընդունելով, բնականաբար, պարսիկներն իրենց այլևս «Թարսա» չէին կարող անվանել և այդ «Թարսա» բառը, իբրև կիսահեգնական, ուղիղին ներհակ, հակառակ, ծուռ,—մնաց միայն հայերի վրա։ Այդ իմաստով էլ, կարծում ենք, «Թարսա» բառը գործ է ածում էլ Հեքայաթի՝ հեղինակը՝ հայ Բախրուռ Բժշկի մասին խոսելիս։

Նույն նշանակությունն է տալիս «Թարսա» բառին նաև № 2 պարսկական ձեռագրի հեղինակը։ Վրացիների մասին խոսելիս՝ նա նրանց «Կյուրջի-նասրանի» է անվանում, իսկ հայերին՝ «Թարսա»։

Այսպիսով, «Ջամ էլ Հեքայաթ»-ի հեղինակի վկայությունը, որ Բախրուռն «Թարսա» էր, այսինքն՝ հայ, հաստատում է Միրզա Մուհամեդ Թանգարիի և Ախունդ Մուլլա Մոյսունի տվյալներով։

Ի դեպ, պետք է նշել, որ պատմագիրները Բախշուուի և Սրապիոնի որևէ ազդեցության պատկանելու մասին ոչինչ չեն ասում։ Նրանք շեշտում են միայն, որ այդ ականավոր բժիշկները քրիստոնյա են եղել։

Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե որքան վստահելի են վերոհիշյալ պարսիկ աղբյուրները, պետք է ասել հետևյալը։ Ինչպես ցույց է տալիս Թանգարիի ձեռագրի մեջ եղած հիշատակարանը, Թանգարիի նախնիները նույնպես բժիշկներ են եղել։ Այս հանգամանքը հավանական է դարձնում այն, որ իր ձեռքի տակ հավանաբար ունեցած պիտի լինի իր տոհմի նախորդ բժիշկներից մնացած հին և վստահելի աղբյուրներ։ Բացի այդ՝ Թանգարին չէր կարող անհիմն վկայակոչել Իրն Սինային, քանի որ վերջինիս աշխատություններն այնքան տարածված են եղել Արևելքում, որ Թանգարիի կեղծիքը կնկատեր ամեն մի բժիշկ։ Վերջապես ինքը Թանգարին պարսիկ լինելով՝ ոչ մի շահ չուներ երկու հաշակավոր և մեծանուն բժիշկներին դիտավորյալ կերպով հայ անվանել։ Վստահելի է նաև Իբն Սինայի վկայությունը, քանի որ նրա ուսուցիչը Աբու Սալը եղել է Բախտիշուայի տոհմից։ Այդ ամենին պետք է ավելացնել այն, որ պարսիկ հեղինակը շատ ավելի տեղյակ է եղել հայ բժիշկներին և նրանց գործունեության, քան այդ ցույց են տալիս վերոհիշյալ փաստերը։

Ալի Շաբանովը իր ձեռագրական պրպտումների ընթացքում պարզել է, որ Ախունդ Մուլա Մոյսունը իր աշխատության առաջին էջում հիշում է 15-րդ դարի հայտնի հայ բժիշկ Ամիրգովլաթի անունը։ Մոյսունը առանձնապես շեշտում է նրա աշխատությունների նշանակությունը դեղագիտության ասպարեզում և իր գրքերի մեջ մի շարք մեջբերումներ է անում նրանցից։ Համեմատելով այդ մեջբերումները Ամիրգովլաթի «Անգիտաց անպես» և «Օգուտ բժշկության» աշխատությունների համապատասխան հատվածների հետ՝ մենք համոզվում ենք, որ մեջբերումները իսկապես Ամիրգովլաթի այդ աշխատություններից են արված։ Պարզվում է նաև, որ Ախունդ Մուլա Մոյսունը գիտե Ամիրգովլաթի իսկական անունը, որը մինչև հիմա անհայտ է եղել։ Ախունդ Մուլա Մոյսունի տեղեկությունների համաձայն՝ Ամիրգովլաթի իսկական անունն է Զորջիս կամ Գեորգյ։

Ձի կարելի, իհարկե, պատահական համարել պարսիկ հեղինակների այդպիսի հետաքրքրությունը հայ բժիշկների նկատ-

մամբ: Պարսկաստանն ու Հայաստանը դարերի ընթացքում կապված են եղել իրար հետ տնտեսական, քաղաքական և կուլտուրական սերտ կապերով: Այս է պատճառը, որ հայկական թե քաղաքական և թե մատվոր կյանքի նշանավոր դեպքերը և ականավոր հայ գործիչների գործունեությունը այս կամ այն չափով արտացոլվել է պարսկական միջնադարյան գրականության մեջ:

Օտար գրականության մեջ եղած այս տվյալները արժեքավոր են այն տեսակետից, որ նրանք նոր լույս են սփռում միջնադարյան հայ բժշկագիտության և բժիշկների գործունեության վրա: Նրանք ցույց են տալիս այն մեծ դերը, որը կատարել են հայ բժիշկներն ընդհանուր բժշկագիտության զարգացման ասպարեզում:

Այս վերջին հանգամանքը դուրս է բերում միջնադարյան հայ բժիշկների գործունեության նշանակությունը նեղ ազգային շրջանակներից և պատվավոր տեղ է տալիս նրան ընդհանուր բժշկագիտության պատմության մեջ:

Г. Г. АРУТЮНЯН И АЛИ ШАБАНОВ

НЕКОТОРЫЕ ДАННЫЕ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ЭПОХЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АРАБСКОЙ МЕДИЦИНЫ

В работе приведены обнаруженные авторами в Матенадаране манускриптные материалы, написанные на иранском языке, в которых сообщены данные о той роли, которую, кроме греков и сирийцев, сыграли армянские врачи в деле ознакомления арабов с древнегреческой медицинской литературой. Иранские врачи Мирза Мухамед Тангаби (XVII век) и Ахунд Молла Мойсуи Фихнамаз (XVIII век) указали, что некоторые из выдающихся врачей эпохи возникновения арабской медицины, как, напр. Бахтишуа и Серапион, были армянами, а не сирийскими несторьянами, как это до сих пор считали.

Сказанное подтверждается также средневековыми иранскими рукописями не медицинского происхождения.

Данные эти представляют армянскую медицинскую культуру в период раннего средневековья в совершенно новом освещении.